

BİR SERBEST TİCARET ANLAŞMASI ÖRNEĞİ OLARAK NAFTA

NAFTA AS AN EXAMPLE OF A FREE TRADE AGREEMENT

Yrd.Doç.Dr. Serdar ÖRNEK

Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası Hukuk ABD. serdarornek@hotmail.com, Kocaeli/Türkiye

Ozan Can ALTUN

Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası Hukuk ABD, Kocaeli/Türkiye

ÖZ

Bu çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika arasında Kuzey Amerika'da bir serbest ticaret bölgesi kurulması amacıyla 17 Aralık 1992'de imzalanan ve 1 Ocak 1994'te yürürlüğe giren Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması objektif bir perspektifle incelenecek ve anlaşmanın ortaya çıkardığı sistem genel hatlarıyla değerlendirilmektedir. Bu makalede öncelikle bu üç ülkenin kendi aralarında oluşturdukları serbest ticaret bölgeleri ile devamında NAFTA'ya giden sürecin tarihsel arka planı incelenmektedir. Ayrıca üye ülke hükümetlerinin NAFTA'ya taraf olma nedenleri ile birlikte bu ülkelerde NAFTA'ya yönelik ortaya çıkan tepkiler ve endişeler analiz edilmektedir. Elde edilen bulgular sonucunda; anlaşma çevresel, tarımsal ve iş gücüne ilişkin bazı sorunlara sebep olsa da tüm NAFTA üyelerinin anlaşmadan ekonomik açıdan kazançlar elde ettiği görülmektedir. Dolayısıyla anlaşmaya ilişkin eleştiriler hala varlığını korusa da anlaşmanın uygulanmaya devam edeceği bu çalışmanın temel argümanını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: NAFTA, Serbest Ticaret Bölgesi, ABD, Kanada, Meksika

ABSTRACT

In this study, the North America Free Trade Agreement (NAFTA) aiming to set a Free Trade Zone between the United States of America, Canada and Mexico signed on 17 December 1992, effective since 1 January 1994, will be reviewed from an objective perspective and the system presented by the agreement will be evaluated in general. The issue that will be primarily reviewed in this article is the background for the historical period that leads to NAFTA which enabled the free trade zone between these three countries. As well as analyze the reaction and worries arising regarding NAFTA in the three countries, concerning their governmental reasons and involvement in the agreement. As a result of the information reached: although the agreement involves environmental, agricultural and labor-related issues it is also seen that all three NAFTA member countries have profited from the deal in economic terms. Thus despite the criticism regarding the agreement, it will continue to be in effect, which is the basic argument of the study.

Key Words: NAFTA, Free Trade Area, USA, Canada, Mexico

1. GİRİŞ

Bu çalışmada ekonomik anlamda dünyanın en önemli uluslararası örgütlerinden biri olan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması'nın (North American Free Trade Agreement, NAFTA) oluşturulması süreci incelenerek; antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle ortaya çıkan örgütsel yapısı analiz edilecektir. Bu çalışmayla NAFTA konusunda bundan sonra yapılacak çalışmalara bir alt yapı hazırlanması amacı güdülmektedir.

Geçmişten günümüze ekonomik entegrasyonu gerçekleştirmek amacıyla bölgesel ve uluslararası ölçekte çok sayıda örgüt kurulmuş olsa da bunlardan çok azı amaçlarına ulaşabilmiştir. Başarılı sayılabilecek ekonomik örgütlere NAFTA, Avrupa Birliği (AB) ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) örnek olarak verilebilirler.

NAFTA, AB ve APEC üyelerinin dünyanın en büyük ekonomileri olduğunu göz önünde bulundurursak, bu örgütlerin başarıları ve dünya ekonomisi için önemleri ortaya çıkmaktadır. (Üzümcü ve Dikkaya, 2007: s.41).

NAFTA, üç üye ülkesi ile Kuzey Amerika kıtasında tercihli ticaret alanı yaratan bir uluslararası ekonomik örgütlenmedir. Başka bir deyişle, NAFTA Kuzey Amerika kıtasında bulunan iki gelişmiş ülke (Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Kanada) ile gelişmekte olan bir ülkenin (Meksika) bir serbest ticaret bölgesi kurma girişimidir. (Arı, 2004: s. 2). Dolayısıyla NAFTA kısıtlı bir ekonomik entegrasyon modelidir. Bir gümrük birliği düzenlemesi getirmemektedir. Bu yüzden NAFTA ülkeleri, üçüncü ülkelere karşı kendi gümrük tarifelerini oluşturabilmektedirler.

NAFTA bölgesinin ekonomik büyüklüğüne baktığımızda ise NAFTA üyelerinin gayri safi yurt içi hasılları toplamının 11,4 trilyon ABD doları olduğunu görmekteyiz. Bu miktarla dünya gayri safi yurt içi hasılları toplamı içinde NAFTA'nın payı %32,7'ye denk gelmektedir. NAFTA bölgesi bu rakamlarla dünyanın en büyük ticaret bloğunu oluşturmaktadır. AB ise global ekonomik hasılanın %25,8'ini oluşturmaktadır ki bu rakam NAFTA'nın oldukça gerisinde kalmaktadır. (http://www.international.gc.ca/economist-economiste/analysis-analyse/research-recherche/10_pre.aspx?lang=eng,2017). Toplam ticaret hacimlerine bakıldığında ise AB'nin daha ön plana çıktığı görülmektedir. Avrupa Birliği dünyadaki ihracatın %36.8'ini ve dünyadaki ithalatın %34.8'ini gerçekleştirirken, NAFTA ise dünyadaki ihracatın %18.8'ini ve dünyadaki ithalatın %24.8'ini gerçekleştirmektedir. Bu rakamlarla ise NAFTA dünya ticaretinde AB'den sonra ikinci sırada gelmektedir. (http://www.international.gc.ca/economist-economiste/analysis-analyse/research-recherche/10_pre.aspx?lang=eng, 2017)

NAFTA anlaşması ayrıca Kuzey Amerika Çevresel İşbirliği Anlaşması (The North American Agreement on Environmental Cooperation, NAAEA) ile Kuzey Amerika İşgücü Konusunda İş birliği Anlaşması (The North American Agreement on Labor Cooperation, NAALC) başlıklı iki ek protokolü de içermektedir. NAFTA anlaşması ile sanayi ve tarım ürünlerinde serbest ticaret bölgesi oluşturulurken, iletişim, patent, mali hizmetler ve yatırım konularında iş birliği öngörülmüştür. (Sönmezoğlu, 2011: s. 99-100). Kuzey Amerika Çevresel İş birliği Anlaşması (NAAEA) ve Kuzey Amerika İşgücü Konusunda İş birliği Anlaşması (NAALC) çalışanların hakları ve çevrenin korunması konusunda karar alma mekanizmasının oldukça karmaşık olması ve karar alma sürecinin politik etkilere açık olması gibi nedenlerle başarılı olamamıştır. NAALC'da çocuk işçiler, asgari ücret ve iş sağlığı ve güvenliği konularında bir takım hükümler bulunmaktayken; grev hakkı, toplu sözleşme gibi işgücü açısından önemli olan konular NAALC'nin kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu iki anlaşma 1994'te yürürlüğe girmiş olsalar da üye ülkelere bu konularla ilgili çok az sayıda başvuru yapılmıştır. (Ozarow, 2016: s. 764) Bu iki anlaşmanın uygulamada etkinlik kazanamaması ve oluşturdukları siteme yönelik yapılan eleştirilerin sonucu olarak bu anlaşmalar fiiliyatta devreden çıkarılmıştır. Başka bir deyişle bu iki anlaşmanın uygulanması zımnen sona erdirilmiştir.

2. NAFTA'NIN OLUŞTURULMASI

NAFTA'nın da dahil olduğu iktisadi bütünleşme biçimlerinden biri olan serbest ticaret bölgesi (Free Trade Area) ile taraflar arasında ticareti kısıtlayan ithalat vergileri ve kotalar gibi miktar kısıtlamalar ortadan kaldırılır. Bu şekilde bölge ülkeleri arasında mal ticaretinde ortak bir piyasa oluşturulmuş olur. Fakat bu iktisadi bütünleşme biçiminde oluşan ortak piyasa, üretim faktörlerinin serbest dolaşımına imkan vermez. Ayrıca serbest ticaret alanında gümrük birliğinde olduğu gibi üye ülkeler ticari ilişkilerde üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi koymazlar ve üyeler üçüncü ülkelere karşı gümrük tarifelerini tamamen bağımsız bir şekilde uygularlar. (Bayraktutan, 2013: s. 15). NAFTA oluşturulmadan önce bu anlaşmanın hazırlayıcısı konumunda olan ABD-Meksika ile ABD-Kanada Ticaret Antlaşmaları incelenecektir.

2.1. ABD- Meksika Serbest Ticaret Antlaşması

ABD, 1960'lı yıllarda Orta ve Güney Amerika ülkeleri ile çeşitli ticaret ve yatırım antlaşmaları imzalamıştır. ABD bu antlaşmalar ile Latin Amerika ülkelerindeki yatırım olanaklarını genişleterek, ihracatını arttırıp bu ülkelerdeki nüfuzunu arttırmak amacını gütmektedir. (Fidan, 1996: s. 100-101) ABD'nin bu faaliyetlerine karşılık Meksika'da boş durmamış ve Orta Amerika ülkeleri ile temasa geçmiştir. Meksika Kosta Rika, Honduras, El Salvador, Guatemala ve Nikaragua arasında bir serbest ticaret bölgesi yaratmak üzere bir çerçeve anlaşması imzalanmıştır. (Fidan, 1996: s. 101).

Meksika 1980'lerden itibaren dış ticaretini liberalleştirmeye çalışmalarına başlamıştır ve bu amacına ulaşabilmek için 1986 yılında GATT'a (General Agreement on Tariffs and Trade, Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması) üye olmuştur. Bu üyeliğin bir gereği olarak da Meksika'nın gümrük tarifelerini indirmesi gerekmıştır. Bu çerçevede Meksika GATT öncesi %100 olan gümrük tarifelerini %20 oranına kadar

düşürmüştür. (Üzümcü, Dikkaya, 2007: s.44). GATT üyeliğinin ardından Meksika Amerika kıtası ile olan ticari ilişkilerini daha da geliştirmek istemiştir. Bu doğrultuda Meksika öncelikle kuzey komşusu ABD'ye yönelmiştir. Meksika ve ABD arasında gerçekleştirilen görüşmelerin ardından 1987 yılında ABD ve Meksika arasında "ABD-Meksika Ticaret ve Yatırım ilişkilerine Dair Danışma Prensipleri ve Uygulamaları Çerçeve Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşmayı takiben Meksika, ABD'ye iki ülke arasında bir serbest ticaret anlaşması yapılmasına ilişkin bir öneri sunmuştur. (Fidan, 1996: s. 100). Meksika Kanada ve Japonya'dan sonra ABD'nin en büyük ticaret ortağı olduğu için Meksika'nın önerisi ABD tarafından olumlu karşılanmıştır. Bunun üzerine 1989 yılında da bu iki ülke arasında Yatırım ve Ticaretin Serbestleştirilmesi Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra ise ilk kez ABD, Kanada ve Meksika arasında bir serbest ticaret anlaşması oluşturulması fikri ortaya çıkmıştır. Birleşik Devletler ve Meksika arasında var olan bu serbest ticaret anlaşması bir süre sonra üç taraflı NAFTA anlaşmasına dönüşecekti. Fakat aslında genel beklenti Meksika'nın böyle bir adım atmayacağı yönündeydi. ABD ise Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Anlaşması müzakerelerinin Uruguay ayağının tamamlanmasına odaklanmıştı. (Mayer, 1998: s. 31).

Fakat 1990 yılının başlarında Meksika Devlet Başkanı Carlos Salinas de Gortari¹ ülkesinden beklenmeyen adımı atarak ABD'ye yeni bir ticaret anlaşmasını müzakere etmeyi önerdi. ABD başkanı George H. W. Bush² bir ay içinde bu teklifi kabul edince 1990 Haziranında iki başkan yeni bir ticaret anlaşması hazırlamak üzere çalışmalara başlayacakları açıklamasını yaptılar. (Mayer, 1998: s. 31). Salinas'ın NAFTA içerisinde yer almak istemesinin temel sebebi ülkesinin ihtiyaç duyduğu ölçüde uluslararası yatırımı çekememesinden kaynaklanmıştır. NAFTA üyeliği ile ülkeye daha çok yabancı yatırım çekilebilir ve imalat sektörü güçlendirilebilirdi. Bu amacına ulaşabilirse de başkan Salinas ülkesinin kuzeyinde güçlenen ulusalcı muhalefeti de zayıflatabileceğini düşünmekteydi. (Balkır, 2010: s.444). 1980'lerde borç krizi ile başlayan ticaret liberalizasyonu, iç reformları teşvik etme ve sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirebilmek için etkili bir araç olarak görülmekteydi. Meksika'nın 1986 yılındaki GATT üyeliği ile başlayan ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından teşvik edilen serbestleşme ve özelleştirme konusundaki önemli gelişmelerle Meksika'da hızlı bir liberelizasyon süreci yaşanmıştır. Bu süreci tamamlayıcı makro ekonomik politikalar izlenmiş ve büyük ölçekli devalüasyonlar yapılarak önemli yapısal reformlar gerçekleştirilmiştir. Böylece NAFTA, ABD'ye ihracatı kolaylaştırırken, ülkeden kaçan sermayenin geri dönmesini sağlayabilir ve hatta ülkeye yapılacak yabancı yatırımı arttırabilirdi. (Randall vd 1992: s. 27-28).

ABD için ise NAFTA öncelikle politik bir öneme sahipti. ABD NAFTA aracılığı ile ekonomik açıdan güçlü ve istikrarlı Meksika yaratmayı planlamaktaydı. Böylece Meksika, ağır bir borç yükü altında ve politik açıdan istikrarsız olan Latin Amerika ve Orta Amerika ülkeleri için bir model olacaktı. Genel olarak ABD NAFTA'dan büyük ekonomik faydalar sağlamayı beklememekteydi. (Randall vd 1992 s. 27).

2.2. Kanada- ABD Serbest Ticaret Antlaşması

ABD ile Kanada arasındaki ticaretin gelişmesini sınırlayan engelleri kaldırmaya yönelik görüşmeler 1947 yılında GATT'ın imzalanmasından sonra başlamıştır. ABD ile İsrail arasında görüşmelerine 1975'te başlayan ve 1985'te imzalanan serbest ticaret bölgesi anlaşması, ABD ve Kanada arasında da bu amaçla görüşmelerin başlamasına vesile olmuştur. (Fidan, 1996: s. 99). Kanada ve ABD arasında 1985'ten itibaren yürütülen müzakerelerin bir sonucu olarak 2 Ocak 1988'de imzalanan ve 1989'da da yürürlüğe giren Kanada ve Birleşik Devletler Serbest ticaret anlaşması (CUSFTA) NAFTA'dan önce var olan önemli bir anlaşma durumundaydı. Şu an yüzlerce serbest ticaret anlaşmaları bulunmakla birlikte 1980'lerde bu tür anlaşma örneği oldukça sınırlıydı. CUSFTA'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte CUSFTA ile ABD-Meksika serbest ticaret anlaşmasının birleştirilmesi gerektiği konusundaki yorumlar yapılmıştır. (Boskin, 2014: s. 3).

CUSFTA ile Kuzey Amerika kıtasının iki gelişmiş ülkesi arasında belirli mal ve hizmetlerde serbest bir ticaret alanı yaratılması ve ticaretin önündeki gümrük tarifelerinden kaynaklanan engellerin 10-15 yıllık bir sürede kademeli olarak kaldırılması öngörülmüştür. (Özen vd 2013: s.150). Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri arasında ticarete gümrük vergilerinin kaldırılmasıyla, tarife dışı engellerin azaltılmasını ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını serbestleştirilmesi de amaçlanmaktaydı. (Balkır, 2010: s.443).

2.3. NAFTA'nın Kurulması

CUSFTA iki gelişmiş ülke arasında kurulan bir serbest ticaret anlaşması olsa da bu ikili anlaşma ABD için yeterince büyük bir pazar yaratmamaktaydı. ABD beklediği ticaret potansiyelini bu anlaşma ile elde edemeyeceğinin farkındaydı. (Üzümcü, Dikkaya, 2007: s.43). Çünkü Kanada pazarı yeterince büyük değildi

¹ Carlos Salinas de Gortari Meksika'da 1988-1994 yılları arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

² George H. W. Bush ABD'de 1989-1993 yılları arasında başkanlık yapmıştır.

ve diğer kıta ülkeleri de anlaşmaya taraf olursa, dünyanın başlıca ekonomik iş birliği örgütleri ile rekabet edilebilmesi mümkün olabilecekti. (Özen vd 2013: s.151). Bu durum ise Meksika'yı da kapsayan üç taraflı bir serbest ticaret bölgesinin kurulmasına giden yolu açmıştır. (Üzümcü, Dikkaya, 2007: s.43). CUSFTA gibi NAFTA'da da 10 yıllık bir zaman zarfı içerisinde bahsi geçen üç ülke arasındaki ticaret, hizmet sektörü ve yatırımlar konusundaki engellerin kaldırılması amaçlanmıştır. (Balkır, 2010: s.443). Nitekim bu doğrultuda 1 Ocak 2008 tarihinden itibaren mal ve hizmetlerle ilgili kısıtlamalar tümüyle kaldırılmış oldu. (Özen vd 2013: s.151).

CUSFTA'ya Kanada'dan bazı eleştiriler yöneltilmiştir. Çünkü Kanadalılar bir serbest ticaret anlaşmasından sadece geleneksel faydalar elde etmenin ötesinde, ekonomilerini daha modernleştirecek ve rekabetçi kılacak faydalar da elde etmeyi ummaktaydılar. (Boskin, 2014: s. xii). Ayrıca, Kanada Başbakanı Brian Mulroney³ ABD ile imzalanan CUSFTA anlaşmasına devletin egemenliğini aşındırdığı şeklinde yöneltilen eleştirilerin de etkisiyle NAFTA anlaşmasına pek sıcak bakmamaktaydı. Böyle bir üçlü serbest ticaret anlaşmasının Kanada'ya yeni ekonomik maliyetler getireceğini düşünmekteydi. Kanada henüz iki yıl önce ABD ile imzalamış olduğu serbest ticaret anlaşmasını hazmetmeye çalışmaktaydı. Kanada'nın ülkede çok popüler olmayan yeni bir ticaret anlaşmasına taraf olması pratik olarak pek mümkün değildi. Bu yüzden Kanada başlangıçta anlaşma müzakerelerinin dışında kalmayı tercih etmiştir. (Mayer, 1998: s. 31). Ancak bir süre sonra Kanada, NAFTA içerisinde yer alması da Meksika'nın bu anlaşmaya taraf olarak Kanada'nın ABD'deki ekonomik konumunu etkileyebileceğini göz önünde bulundurarak müzakere masasına oturma kararı almıştır. (Arı, 2004: s. 6). Ağustos sonlarında Bush hükümeti 1990 yılı Ağustos ayının sonlarında Kongreden Meksika ve Kanada ile bir serbest ticaret anlaşması yapmak üzere müzakere sürecini başlatmak ve yürütmek için yetki almıştır. Fakat Meksika ve ABD, Kanadalıların müzakere sürecine katılmasının müzakereleri daha karmaşık hale getirip yavaşlatmasından çekinmekteydiler. Ancak gelişmeler bu iki ülkenin endişe ettiği gibi olmamış ve bu üç ülke 1990 yılı sonunda üç taraflı bir serbest ticaret anlaşmanın müzakerelerini yapmak üzere anlaşmışlardır. (Mayer, 1998: s. 31).

Müzakerelerin tamamlanmasının ardından NAFTA'yı kuran anlaşma üç devletin liderleri tarafından 17 Aralık 1992'de imzalanmıştır. Bundan sonra anlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için üye devletlerin yasama organlarının da bu anlaşmayı onaylamaları gerekmektedir. Ancak bu süreç kolay olmamıştır. Her üç ülkede de işçi sendikaları, çevreci gruplar ve sivil toplum örgütleri içerisinde bu serbest ticaret anlaşmasına karşı çıkanlar olmuştur. ABD ve Kanada'da ulusal egemenlikten taviz verileceği için anlaşmanın onaylanmasına sert bir şekilde karşı çıkılmaktaydı. Ayrıca anlaşmanın ulusal iş gücünü ve çevresel standartları zayıflatabileceği de diğer endişe edilen konular arasındaydı. Aslında çok sayıda Amerikalı ve Kanadalı politikacı, iş adamlarının şirketlerinin üretim kısımlarını daha ucuz üretim maliyetleri nedeniyle Meksika'ya taşımasından endişe etmekteydiler. Bu durum ABD ve Kanada ekonomilerine zarar verirken, işsizliğin de artmasına neden olabilirdi. (Ozarow, 2016: s. 764).

Anlaşmanın imzalandığı yıl ABD'de başkanlık seçimi yapılacaktı. Bu seçimde Demokratların adayı olarak Bill Clinton, Cumhuriyetçilerin adayı olarak George H. W. Bush ve bağımsız olarak da iş adamı Ross Perot başkanlık için mücadele etmişlerdir. Demokratların adayı Bill Clinton seçim kampanyası sırasında işçi haklarını koruyan maddeler eklenmesi halinde NAFTA'yı destekleyeceğini belirtmiştir. Bill Clinton'un seçimi kazanmasıyla üç ülke tarafından yürütülen müzakerelerde NAFTA'ya çevresel işbirliği ve işgücü konusunda işbirliğini içeren ek protokollerin eklenmesiyle Başkan'ın bu isteği karşılanmıştır.

ABD'de başkanlar devletin ticaret politikalarını tek başlarına belirleyemezler. Bu konudaki önerilerinin daha korumacı eğilimlere sahip olan kongre tarafından onaylanması gerekmektedir. Bu başkanlar açısından ciddi kısıtlamalar getirmektedir. Kongre'nin bu eğilimi nedeniyle başkan Reagan bile otomobil ve çelik kotasını kabullenmek zorunda kalmıştır. (Boskin, 2014: s. 2). NAFTA anlaşmasının görüşmelerini Meksika'dan Jaime Serra Puche, Amerika Birleşik Devletleri'nden Carla Hills ve Kanada'dan Michael Wilson yürütmüşlerdir. Hükümetlerin bu müzakere sürecini açıkça destekleyen tutumları ve seçilen yetenekli müzakerecilerin çabaları sayesinde NAFTA görüşmeleri başarıyla tamamlanmıştır. (Boskin, 2014: s. xii). NAFTA ABD kongresi tarafından onaylandıktan sonra Kanada ve Meksika'da da ki onaylanma süreçlerinin tamamlanmasıyla 1 Ocak 1994'te yürürlüğe girmiştir.

NAFTA'nın yürürlüğe girmesinden sonra üç ülke arasındaki ticaret ve yatırım miktarlarında önemli miktarda artışlar yaşanmıştır. Böylece Kuzey Amerika ekonomisinin entegrasyon süreci hızlanmıştır. NAFTA yürürlüğe girdiğinde Meksika ve Kanada ticaretlerinin yüzde 70'ini ABD ile yapmaktayken, ABD ise ticaretinin yüzde

³ Brian Mulroney Kanada da 1984-1993 yılları arasında başbakanlık yapmıştır.

30'unu Kanada ve Meksika ile yapmaktaydı. Kanada, 2015 yılına kadar ABD'nin en büyük ticaret ortağı⁴ konumundayken 2015 sonrasında ise en büyük ikinci ekonomik partneri haline gelmiştir. Meksika'da anlaşma imzalandıktan sonra 2006 yılına kadar ABD'nin ikinci en büyük ticaret partneri⁵ olurken 2006 sonrasında ise üçüncü en büyük partneri olmuştur. (United States Census Bureau, Foreign Trade) NAFTA ile sadece devletler arasındaki ticaret hacmi büyümemiş aynı zamanda ABD-Meksika ve ABD-Kanada arasındaki yabancı yatırım miktarları da çok büyük artış göstermiştir. NAFTA öncesi Meksika ve Kanada önemli yatırım ve ticaret partnerleri değilken, NAFTA sonrası iki ülke ticareti hızlı bir şekilde artmaya başlamış ve 1992 yılına gelindiğinde 3 milyar dolara ulaşmış durumdaydı. Bu miktar Meksika'nın aynı yıl Latin Amerika ülkeleri ile yaptığı toplam ticaret rakamlarını geçmekteydi. (Castillo ve Canovas, 1995: s. 8-9). NAFTA'nın imzalanmasından dört yıl sonra yapılan analizlerde, NAFTA'nın Asya ülkelerinin Amerikan pazarında pay almalarını ve ya da aldıkları pay oranlarını korumayı zorlaştırdığı tespit edilmiştir. Japonya yüksek teknolojik kapasitesiyle ve firmalarının uluslararası alanda yüksek bilinirliğe sahip olması nedeniyle bu durumdan çok fazla etkilenmese de diğer Asya ülkelerinin bazı zorluklarla karşı karşıya kaldığı ortaya çıkmıştır. (Fidan, 1996: s. 108).

NAFTA bu üç ülkenin ekonomik ilişkilerini geliştirmek açısından başarılı sonuçlar yarattıkça serbest ticaret bölgesinin Güney Amerika'da ki diğer ülkelere yönelik olarak genişletilmesi için de çalışmalar başlamıştır. Bu amaçla 1995 yılında Şili ile başlayan görüşmelerden Clinton'un görev süresi içerisinde bir sonuç elde edilememiştir. 2000 yılında Dulles'te yapılan NAFTA toplantısında Amerika kıtasındaki ticaret sınırlamalarına ilişkin tüm engellerin kaldırılması için bütün Amerika kıtasını kapsayacak bir Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'nin (Free Trade Area of America-FTAA) 2005 yılına kadar oluşturulması kararlaştırılmıştır. George W. Bush Ocak 2001'de göreve gelir gelmez yaptığı açıklamada FTAA'yı destekleyeceğini açıklamıştır. 2001 yılında Washington'da toplanan NAFTA Serbest Ticaret Komisyonu altı ürünün daha serbest ticaret kapsamına alınmasını kararlaştırmıştır. (Sönmezoğlu, 2011: s. 100).

NAFTA yürürlüğe girdikten sonra bu gelişmenin bu üç ülkeye yönelik olarak dünyadaki şirketlerin yatırım kararlarını nasıl etkileyeceği ve ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası benzer şekilde Japonyada'da uyguladığı bu serbest ticaret politikasının benzer sonuçları yaratıp yaratmayacağı merak edilmekteydi. O döneme kadar ABD yatırımları ne Kanada'da ne de Meksika'da stratejik bir bütünlük göstermemekteydi Meksika'nın kıtanın ticari ilişkilerinin yürütüldüğü bir ticaret merkezi haline getirilmesi gerektiği tartışılmaktaydı. Meksika'nın otomobil gibi bazı sanayi alanlarında uzmanlaşmasının Meksika ticareti ve ekonomisi açısından daha iyi sonuçlar doğurabileceği ileri sürülmekteydi. Kanada ve Meksika için ayrıca ülkelere yapılacak doğrudan yabancı yatırımların artması gerek NAFTA'ya yönelik ülkelerindeki kuşkuvarın azaltılmasını ve gerekse de bu çok taraflı işbirliğinin tüm tarafların lehine olduğunun kanıtlanması açısından büyük önem taşımaktaydı. Dolayısıyla NAFTA'nın başlangıçtaki ajandası da bu amaçları gerçekleştirme amacına odaklanmıştır. (Randall vd 1992: s. 29).

2.4. NAFTA Karşısı Görüşler

NAFTA'nın önemli bir özelliği farklı gelişmişlik seviyelerine ve ekonomik göstergelere sahip olan ülkelerin bir araya gelerek bir ekonomik bütünleşme hareketini başlatmış olmalarıdır. (Balkır, 2010: s.450). Erkal Fidan'a göre, "gerçekleştirilmeye çalışılan bir ekonomik bütünleşmenin başarılı olabilmesi için temel koşul, bütünleşmeye taraf ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin birbirine yakın ve ekonomilerinin yapısal niteliklerinin birbirine benzer olmasıdır". (Fidan, 1996: s. 100).

NAFTA yürürlüğe girdikten sonra ortaya çıkan sayısal verilere bakıldığında anlaşmadan en kazançlı çıkan ülkenin Meksika olduğu yadsınamaz bir şekilde görülmektedir. NAFTA, ekonomik bütünleşme hareketlerinin ekonomik olarak birbirine yakın düzeyde bulunan devletler arasında yapılması gerektiği tezini çürüten bir örnek olmuştur. 2002 yılı rakamlarına göre kişi başına düşen milli gelir ABD'de 36 bin, Kanada'da 23 bin ve Meksika'da ise 6 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla NAFTA ülkelerinin kişi başına düşen gelirlerine bakıldığında gelişmişlik düzeylerinin oldukça farklı olduğu açıkça görülmektedir.

Ancak, Canovas ve Castillo, NAFTA ülkelerinin ekonomik gelişmişlik düzeyi açık bir şekilde asimetrik olsa da Meksika, ABD ve Kanada hükümetlerinin böyle tarihi bir ticaret anlaşmasının müzakerelerini çok başarılı bir şekilde yönettiklerini düşünmektedirler. Bir bölgesel serbest ticaret anlaşması olarak NAFTA o zamana kadar yapılan benzeri anlaşmalara göre müzakere kapsamı çok daha geniş ölçekli olmuştur. Görüşmeler bir gelişmekte olan ve iki gelişmiş devlet arasında tam bir eşitlik ve mütekabiliyet esasları üzerinden yürütülmüştür. Diğer bir deyişle NAFTA müzakereleri, gelişen ülkelerin yurt içi ve yurt dışındaki kapsamlı

⁴ 2015 yılından itibaren Çin ABD'nin en büyük ticaret partneri olmuştur.

⁵ 2006 yılından itibaren 2015 yılına kadar Çin ABD'nin en büyük ikinci ticaret partneri haline dönüşmüştür.

ekonomik işbirliklerinden daha fazla kazançlı çıktıkları inancı doğrultusunda yürütülmüştür. (Castillo ve Canovas, 1995: s. 9).

NAFTA'nın yürürlüğe girmesini takip eden yıllarda anlaşmaya karşı çıkanlar kadar destekleyenler de olmuştur. ABD'de NAFTA'yı destekleyenler NAFTA ile Kuzey Amerika'da bölgesel ticaretin serbestleşeceğini ve artacağını düşünmektedirler. Bunun sonucu olarak da başlangıçta ABD'nin Meksika'dan yapacağı ucuz ithalatın ABD tüketicilerinin yaşam maliyetlerine ve ara mal kullanıcılarının üretim maliyetlerine olumlu yansıtacağını; uzun vadede ise Meksika ekonomisinin zaman içinde gelişmesiyle ABD ihracatçılarına geniş pazar olanakları sunabileceği görüşündedirler. Karşı çıkanlar ise Meksika'dan yapılacak ithalatın artacağını ve ABD sermayesinin düşük yatırım maliyetleri nedeniyle Meksika'ya yöneleceğini dolayısıyla da ABD'de işsizlik oranının artacağını ileri sürmekteydiler. Ayrıca Meksika'daki vasıfsız işçilerin ABD'ye göç etmesiyle ABD'deki işsizlik sorununun daha da büyüyeceğini ve bu durumun da Meksika'nın tarımsal üretimini olumsuz etkileyeceğini dile getirmekteydiler. Meksika'nın az gelişmiş bölgelerindeki tarımsal üretim NAFTA'nın hükümleri nedeniyle korunmasız kalacağından Meksika'ya olan ABD buğday ihracatının artacağı ve bu durumun da Meksika'da tarımsal işsizliği arttıracığı öngörülmekteydi. (Üzümcü, Dikkaya, 2007: s.43).

ABD'de NAFTA'nın onaylanması sırasında anlaşmaya en çok eleştiri çevreye olası etkileri konusunda yöneltilmiş ve bu konuda ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Bu anlaşmanın öncelikle ABD'nin çevrenin korunmasına ilişkin ulusal düzenlemelerine ve ABD'nin taraf olduğu uluslararası antlaşmalara olan etkisi tartışma konusu olmuştur. İkinci olarak NAFTA'da çevresel standartların uyumlaştırılması ile kabul edilebilir bir ortak paydada buluşulması ihtimali endişelere neden olmuştur. Meksika'nın çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemelerinin ABD'nin düzenlemelerinin çok gerisinde olduğu için buluşulacak ortak paydanın ABD'yi çevrenin korunması konusunda geriye götürebileceği endişesi tartışmalara sebep olmuştur. Üçüncü olarak ise ABD'li işadamlarının, Meksika gibi işgücünün ucuz olduğu ve genel olarak hukuk kurallarının uygulamalarının özel olarak da çevrenin korunmasına yönelik düzenlemelerin denetiminin ABD'ye göre daha zayıf olduğu bir ülkede karlarını arttırmak kaygısıyla hareket etmeleri ihtimalleri kaygı yaratmıştır. Bu gelişme karşısında Meksika'nın çevre kirliliği özellikle de hava kirliliğinin büyük ölçüde artabileceği düşünülmüştür. Çevrenin yanında anlaşmanın işgücü piyasasında sebep olabileceği sorunlar da eleştirilmiş ve tartışılmıştır. (Sechecter, ty: s. 56-57).

Çevresel endişeleri hafifletmek amacıyla NAFTA anlaşma metnine bazı hükümler eklenmiştir. Örneğin; "hükümetler ticaret yaparlarken çevreyi koruma hassasiyeti taşıyacaklarını taahhüt ederler" ve "anlaşmanın uyumsuzlukların çözümü konusundaki hükümleri iddialı bir çevre mevzuatının oluşturulması konusunda üye ülkelere bir yükümlülük getirmektedir" Ayrıca NAFTA'nın 1 Ocak 1994'te yürürlüğe girmesiyle anlaşmaya taraf devletlerin hükümetleri Kuzey Amerika Çevresel İş birliği Anlaşmasının hükümleri (NAAEC) üzerinde mutabık kalmışlardır. Bu anlaşmaya göre her üye ülke çevresel koruma standartlarının yüksek seviyede olması için bu anlaşmayla ortaya çıkan kuralların ve düzenlemelerin uygulanmasını destekleyecek ve hatta anlaşmanın da ötesinde standartları yükseltmek için çaba harcamak zorundadırlar. NAAEC anlaşması çerçevesinde ayrıca üç kurumsal bileşenden oluşan Çevresel İş birliği Komisyonu'nu (CEC) kurulmuştur. Bu bileşenler: Konsey, Sekreteryaya ve Ortak Kamu Danışma Komitesidir. Konsey, Sekreteryaya tarafından desteklenir ve NAFTA'nın çevresel etkilerini takip etmekle yükümlüdür. Sekreteryaya, olumsuz çevresel etkiler ortaya çıktığında bunları internet sitelerine bildirim göndermek de dahil olmak üzere çeşitli yollardan duyurmaktadır. Konseyin amacı, çevre kirliliği olaylarını ifşa ederek ülkeler üzerinde bir kamusal baskı yaratmak ve böylece de ülkelerin bu durumlarını düzeltmek için harekete geçirilmelerini sağlamaktır. (Sechecter, ty: s. 57).

Çevre ve iş gücü açısından NAFTA üye ülkelere yeni standartlar getirmemektedir. Uygulamada bu konular her ülkenin kendi inisiyatifine bırakılmıştır. Meksika'da çevre yasalarının oldukça zayıf olması, kendi ülkelerinde bu konudaki sıkı denetimlerden dolayı iş yapamayan Kanadalı ve ABD'li firmaların Meksika'ya yönelebileceği öngörülmekteydi. Tabi bu durumda Kanada ve ABD kendi yatırımcılarını kaybedeceği ve bunun doğal sonucu olarak da istihdam kaybı yaşayacakları için bu durum aleyhlerine olacaktı. Buna ilaveten ABD'ye yasadışı yollardan giren ya da ülkeye yasal yollardan girse de vize kurallarını ihlal ederek ABD'de yasadışı ikamet eden Meksikalılar'ın ucuz iş gücü oluşturması nedeniyle ABD vatandaşlarının işsiz kalabileceğinden endişe etmekteydi. Çevre ve işgücü konularında NAFTA ile sadece üç taraflı çevre ve işgücü komisyonları oluşturulmuştur. Bu komisyonların görevi ise ülkelerin sağlık, sosyal güvenlik ve asgari ücretlerle ilgili yasaların uygulandığını teyit etmektir. (Fidan, 1996: s. 107).

3. NAFTA ANLAŞMASI

3.1. NAFTA Anlaşması'nın İçeriği

- ✓ NAFTA ile üye ülkeler arasında yapılan ticarete Kuzey Amerika menşeli olarak sınıflandırılan ürünlerin gümrük vergilerinin kademeli olarak indirilmesi planlanmıştır. NAFTA ülkeleri arasında tarım, otomotiv, enerji ve tekstil sektörlerinde gerçekleştirilecek ticaret için özel gümrük kuralları uygulanması kararlaştırılmıştır. (Fidan, 1996: s. 101). Kanada'nın tarım ürünleri ve Meksika'nın petrol ürünleri anlaşma kapsamına alınmamıştır. Meksika mısır ithalatını serbest bırakırken, buna karşılık ABD'de taze sebze ve meyve ithalatındaki sınırlamaları gevşetmiştir. Meksika'nın otomotiv endüstrisinde yerli parça kullanma oranı azalırken, karşılığında ABD'nin tekstil pazarındaki payı artmaya başlamıştır. (Balkır, 2010: s.446).
- ✓ NAFTA, üye ülkeler arasında ortaya çıkacak ihtilafların çözüme kavuşturulması için iki merciye başvurma hakkını tanımıştır. Bunlardan birincisi Dünya Bankası'nın Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözümlemesi Merkezi'dir (ICSID). Öteki ise, Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonudur (UNCITRAL). Herhangi bir uyuşmazlık durumunda gerek yatırımcılar gerekse de NAFTA üyesi ülkeler bu iki kuruma başvurabilmektedirler. Anlaşmaya taraf devletlerin kurumları bu iki uluslararası merciinin taraflar arasındaki uyuşmazlıklarla ilgili vereceği kararların gereğini yerine getirmek zorundadırlar. Bunun yanında yatırımcılar uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulabilmesi için yatırım yaptıkları ülkenin yerel mahkemelerine de başvurabilmektedirler. (Ateş, 2012: s.313-314).
- ✓ NAFTA ile üye ülkeler arasında otomotiv sektörüne yapılacak yatırımlar ile otomotiv ticaretine yönelik sınırlamaların 10 yıl içerisinde kaldırılması hedeflenmiştir.
- ✓ NAFTA ülkeleri ticarete ilişkin olarak kabul edilmiş olan uluslararası standartları uygulayacaktır.
- ✓ Anlaşmaya taraf ülkelerin yatırımcıları, diğer bir NAFTA ülkesinde yatırım yapmak istediğinde o ülkenin yerli yatırımcısıymış gibi kabul edilerek eğer varsa yerli yatırımcılara sağlanan tüm avantajlardan yararlanacaklardır.
- ✓ Tarımda sınır ticaretinde ikili taahhütler esas alınmıştır. ABD ile Meksika arasındaki tüm vergiler 10 yıl içerisinde sıfırlanacaktır. Fakat Meksika için ABD'den gelecek kuru fasulye, süt, mısır; ABD için de Meksika'dan gelecek portakal suyu ve şeker gibi maddelerde bu vergi indirimi uygulanmayacaktır. Kanada ve Meksika arasında ise kümes hayvanları, yumurta, şeker dışında kalan tarımsal ürünlerde vergiler sıfırlanacaktır.
- ✓ NAFTA kapsamında yapılabilecek yatırımlar denizcilik sanayii, temel iletişim ve kamu destekli teknoloji alanlarını kapsamamaktadır.
- ✓ NAFTA, fikri mülkiyet haklarının uluslararası anlaşmalarda olduğu gibi yüksek standartlarda korunmasını sağlar. Bu kapsamda patent hakları, telif hakları, ticari markalar, ticari sınırlar gibi haklar koruma altına alınmıştır. (Canadian Limited [CCH], 1992: s. 1-31).

3.2. NAFTA'nın Kurumları

Anlaşma ile biri Serbest Ticaret Komisyonu diğeri de Sekretarya olmak üzere iki kurumsal organ oluşturulmuştur. Üye ülkeler ile NAFTA arasında herhangi bir örgütsel yapı kurulmamıştır. (Ateş, 2012: s.313).

Serbest Ticaret Komisyonu (FTC), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın en önemli kurumudur ve NAFTA'yı kuran anlaşmanın 2001. maddesi gereğince oluşturulmuştur. Serbest Ticaret Komisyonu, anlaşmanın uygulanmasını denetleyen komisyondan ve komisyona bağlı olarak faaliyetlerini yürüten komite ve çalışma gruplarından oluşmaktadır. (Salazar ve Robert, 2001: s. 93). Serbest Ticaret Komisyonu'nun organizasyonel yapısına bakıldığında; Serbest Ticaret Komisyonu'na bağlı olan 10 çalışma grubu, 7 Komite, 5 alt komite ve 2 tane danışma komitesinin yanında Sekretarya da Serbest Ticaret Komisyonu'na bağlı olarak faaliyetlerini yürütmektedir. Serbest Ticaret Komisyonu, NAFTA'nın yürütme organıdır. NAFTA anlaşması gereğince Serbest Ticaret Komisyonunun üyeleri üç devletin kabine üyelerinden olmak zorundadır. Komisyonun üyeleri şu anda Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Bakanı, Kanada Ticaret Bakanı ve Meksika Ticaret ve Sanayi Geliştirme bakanlarından oluşmaktadır. Serbest Ticaret Komisyonu'nda kararlar komisyon aksi yönde bir karar almadığı sürece oy birliği ile alınmaktadır. (Özen vd 2013: s.151). Yılda bir kez toplanan Komisyona NAFTA'ya taraf ülkeler dönüşümlü olarak başkanlık etmektedirler. Yani Serbest Ticaret Komisyonu'nda dönem başkanlığı müessesesi bulunmaktadır. Serbest Ticaret Komisyonu'nun yetki alanına NAFTA anlaşmasının uygulanmasını denetlemek, Komisyon ile üye ülkeler arasında anlaşmanın uygulanmasından kaynaklanan anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasına yardımcı olmak gibi konular

girmektedir. (Salazar ve Robert, 2001: s. 93) Sekretarya ise komiteler ve çalışma gruplarının çalışmalarını denetlemekte, İhtiyaca göre çalışma grupları, ek komiteler kurmakta ve anlaşmanın uygulanmasını olumsuz etkileyebilecek durumları tespit etmektedir. (United States General Accounting Office [GAO], 1994: s.15).

NAFTA içerisinde yirmi komite ve çalışma grubu oluşturulmuştur. İki çalışma grubu 1993 Kasım ayından itibaren çalışmalarını sürdürmektedir. Bu iki çalışma grubundan ilki sübvansiyonlar ve ek gümrük vergileri konusunda çalışmalar ve denetlemeler yapmak üzere kurulurken, ikincisi ise damping ve anti- damping konularını incelemek amacıyla kurulmuştur. Serbest Ticaret Komisyonu'nun ilk resmi toplantısı olan 14 Ocak 1994'te ise hükümet alımları, servisleri ile hükümet yatırımları konularında anlaşma hükümleri doğrultusunda çalışmalar yapmak üzere iki çalışma grubu daha kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu toplantıda Serbest Ticaret Komisyonu'nun NAFTA himayesinde yeni komitelerin ve çalışma gruplarının kurulması için yetkilendirildiği açıklanmıştır. (GAO, 1994: s. 39). 8 çalışma grubu ise ABD- Kanada Serbest Ticaret Anlaşması'ndan NAFTA'ya transfer edilmiştir. (GAO, 1994: s. 18)

Yirmi beşten fazla çalışma grubu; komiteler ve diğer alt gruplar (ad hoc özel çalışma grupları ve teknik çalışma grupları) anlaşmanın uygulanması, taraflar arasında ticaretin serbestleştirilmesi için öneriler sunmak, politik olmayan konularda ortaya çıkan ihtilaflarda sorunların tartışılması ve erken diyalog yoluyla anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması amacıyla kurulmuşlardır. Bu komite ve çalışma gruplarında her üye ülkeden temsilciler bulunmaktadır. Bu komiteler ticarete konu olan ürünlerin belirlenmesi, ürünlerin menşeinin belirlenmesi konusundaki kurallarının oluşturulması, gümrüklerde uygulanacak kuralların düzenlenmesi, tarımsal ticaret ve sübvansiyonlar, ticarete konu olan ürünlerin ve hizmetlerin standartlarının belirlenmesi, yatırımlar, iş adamlarının vizesiz serbest dolaşım hakkının kapsamının belirlenmesi, NAFTA üyesi ülke hükümetlerinin anlaşma çerçevesinde satın alma ihale esaslarının tespit edilmesi ve uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulması için alternatif yöntemlerin önerilmesi gibi önemli konularda çalışmalar yapmaktadırlar. (Salazar ve Robert, 2001: s. 94).

Bu komite ve çalışma gruplarının birçoğu anlaşmanın çeşitli bölümlerinde belirtilirken, birkaç tanesi 1994 Ocak ayında gerçekleştirilen ilk resmi toplantıda oluşturulmuştur. Gruplarda genellikle hükümet uzmanları yer almaktadır. Bu grupların amacı NAFTA ülkelerinde endişelere sebep olan konuların tartışma zeminlerini oluşturmaktır. Örneğin; ABD Ticaret Bakanlığı görevlileri, çalışma gruplarının bazılarının NAFTA anlaşmasında çözüme kavuşturulmamış konularda toplantılar yapılması amacıyla kurulduğundan bahsetmişlerdir. Grupların yılda en az bir kez toplanması öngörülmüştür fakat bir veya daha fazla ülke bir toplantı talebinde bulunursa taraflar bir araya geleceklerdir. (GAO, 1994: s. 19).

ABD Ticaret Bakanlığı yetkililerine göre bu çalışma grupları ve diğer yeni komiteler var olan personel ve bütçe kaynakları açısından asgari etkiye sahip olacak şekilde Serbest Ticaret Komisyonu tarafından kurulmuştur. (GAO, 1994: s. 39). ABD Ticaret Bakanlığı temsilcileri, komitelerin ve çalışma gruplarının üç sebepten dolayı ABD bütçe giderlerini arttırmayacağını düşünmekteydiler. Çünkü öncelikle grup üyeleri hükümet çalışanlarından oluşmakta olduğu için yeni çalışanların istihdam edilmesi gerekmemekteydi. İkinci olarak bu toplantılar ve çalışmalar için yeni binalar veya ofis alanları talep edilmemekteydi. Üçüncü olarak toplantılar sürekli olarak yapılmamakta sadece ihtiyaç olduğunda gerçekleştirilmekteydi. (GAO, 1994: s. 19).

Serbest Ticaret Komisyonu Komiteleri ve çalışma grupları ABD, Kanada ve Meksika arasındaki iletişimi devlet kurumları aracılığıyla formüle etmeleri amacıyla planlanmıştır. Sonuç olarak, NAFTA'da birçok yeni komite ve çalışma grupları oluşturulurken, bunların personeli mevcut hükümet uzmanlarından oluşmakta ve bu komitelerin çalışmaları için ekonomik kaynaklar var olan kurum bütçelerinden karşılanacaktır. Komite üyelerinin birçoğu NAFTA müzakerecileri olarak görev yapmışlardı ve komitelerde görev alarak uzmanlıklarını daha da geliştirme fırsatı bulacaklardı. ABD Ticaret Bakanlığı yetkililerinin hesaplamalarına göre, bu gruplarda görev alanların görevlerini yerine getirmeleri için harcayacakları zaman, yıllık toplam mesai saatlerinin ortalama yüzde 5'inden az olacaktır. (GAO, 1994: s. 39).

Anlaşmanın ikinci kurumu olarak sekretarya ise 2002. madde gereğince oluşturulmuştur. Sekretarya, NAFTA'ya taraf olan ülkelerde oluşturulan ulusal sekretaryaların birleşiminden oluşmaktadır. NAFTA sekretaryası her üye ülkede yer almaktadır. ABD sekretaryası Washington'da, Kanada Sekretaryası Ottawa'da, Meksika Sekretaryası ise Mexico City'de bulunmaktadır. Sekretaryanın esas görevi ülkeler arasındaki ticari anlaşmazlıklara zamanında ve tarafsız bir şekilde müdahale etmektir. (Özen vd 2013: s.151). Bunun yanı sıra Komisyon'a bazı durumlarda yardımcı olan Sekretarya, anlaşmazlıklarla ilgili olmayan komite ve çalışma gruplarına da destekte bulunur. (Balkır, 2010: s.447). Sekretarya NAFTA üyeleri arasında ortaya çıkan ihtilafların çözüme kavuşturulmasını NAFTA anlaşmasının 19. ve 20. bölümleri çerçevesinde desteklemekle yükümlüdür. Her ülkede bulunan sekreteryaya yöneticisine bölüm sekreteri denilmektedir. Bölüm sekreterlerine

yardımcı olmak üzere destek personeli de bulunmaktadır. ABD Ticaret Bakanlığı verilerine göre, ABD sekreteryası bölüm sekreteri ile birlikte üç destek personelinden oluşmaktadır. ABD sekreteryasındaki personel sayısı ABD- Kanada Serbest Ticaret Anlaşması'ndan itibaren değişmemiştir. (GAO, 1994: s. 17).

3.3 NAFTA Ve Diğer Anlaşmalar Arasındaki İlişkiler

NAFTA müzakerecileri NAFTA ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (GATT) arasında bir tutarlılığın sağlanması ve bu iki anlaşmanın birbiriyle çelişmemesi için çok uğraşmışlardır. Bu amaçla NAFTA'ya, GATT'ın bazı hükümleri doğrudan veya dolaylı olarak dahil edilmiştir. Ayrıca, NAFTA'nın bölümlerinin bazıları ana hatlarıyla GATT'ın Tokyo veya Uruguay kararlarını içermektedir. Dolayısıyla GATT tarafından ticarete ilişkin alınan kararlar NAFTA'ya adapte edilmiştir. NAFTA anlaşmasında her ülke GATT ve diğer uluslararası anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülükleri kabul etmiştir. Fakat NAFTA ve GATT hükümleri arasında bariz bir şekilde bir paralellik bulunsa da NAFTA anlaşmasının 103. maddesinde belirtildiği gibi; NAFTA hükümleri diğer anlaşma hükümleri arasında bir çatışmanın ortaya çıkması halinde anlaşmada aksi belirtilmedikçe NAFTA hükümleri üstün tutulacak ve uygulanacaktır. (Appleton, 1994: s. 20-21).

Anlaşmalar arası bir çatışmanın doğması durumunda NAFTA anlaşmasının 104. maddesinde hangi anlaşma hükümlerinin uygulanacağına ilişkin bilgileri içermektedir. (Appleton, 1994: s. 20). Buna ilaveten, NAFTA'da anlaşmanın taraflarına, NAFTA'ya göre öncelikli olan çevre ve çevre koruma anlaşmalarının listesine eklemeler yapmalarına da izin verilmiştir. (Appleton, 1994: s. 21).

NAFTA ve GATT arasındaki diğer bir ilişki de Kuzey Amerika ticaret bölgesinin GATT kurallarının uygulandığı bir bölge olarak değerlendirilebileceğidir. NAFTA'yı kuran anlaşmanın 101. maddesi GATT anlaşmasının 24. maddesiyle aynı doğrultuda Kanada, Meksika ve ABD arasında bir serbest ticaret alanı oluşturmaktadır. Fakat bu maddeler arasındaki benzerlik NAFTA ve GATT'ın hükümlerinin her konuda örtüştüğü anlamına gelmemektedir. Kanada ve ABD 1965'te anlaşmaya dahil olduklarında, ABD, GATT anlaşmasının 24. maddesinden kaynaklanan yükümlülüklerden feragat etmek için GATT Konseyine başvurmuştur. Ne Kanada ne de ABD anlaşmadan çekilme talep etmemişlerdir. Her iki ülke hükümeti de Anlaşmayı GATT Konseyi'ne bildirmişlerdir. Benzer şekilde Kanada hükümeti NAFTA'yı da GATT Konseyi'ne bildirmiştir. (Appleton, 1994: s. 22).

NAFTA'nın resmi olarak kurulması GATT ile tutarlı bir şekilde Kanada, Meksika ve ABD arasında bir ticaret alanı oluşmasını sağlamıştır. Anlaşmanın amaçları; ticaret kısıtlamalarını kaldırmak, adil rekabet koşullarının oluşturulmasını desteklemek, bu üç ülkedeki yatırım imkanlarını arttırmak, fikri mülkiyet haklarının korunmasının gelişmiş düzeyde sağlanması, anlaşmanın uyarlanması ve uygulanması, ticari anlaşmazlıkların çözümü konusunda şirketler için etkili prosedürler oluşturmaktır. NAFTA anlaşma metninde: "Her bir üye ülke, GATT'ın ve diğer uluslararası anlaşmaların getirdiği yükümlülüklerle ve kurallara saygılı olmayı kabul ederler" şeklinde NAFTA ve diğer uluslararası anlaşmalarla ilgili bir açıklama yapılmıştır. (Canadian Limited [CCH], 1992: s. 1).

NAFTA ve CUSFTA arasındaki ilişki de önem arz etmektedir. NAFTA'nın büyük bir bölümü, Kanada-ABD Serbest Ticaret Anlaşması'nın temeline dayandırılmıştır. Kanada-ABD Serbest Ticaret Anlaşması gereğince NAFTA fasıllarına dahil edilen bölümler dışındaki CUSFTA hükümleri NAFTA bölümleri içinde birleştirilmiş ve NAFTA yürürlükteyken bu anlaşmanın yürütmesi durdurulmuştur. (Appleton, 1994: s. 21).

4. SONUÇ

NAFTA'nın amacı, tüm Amerika kıtasını kapsayan bir serbest ticaret bölgesi yaratmaktır. Fakat bu amaca gerek ülkeler arasındaki bazı ekonomik farklılıklar ve gerekse de neo-liberal politikalar izleyen bazı ülkeler nedeniyle ulaşılamamıştır. NAFTA'nın oluşturulmasında önemli bir rol oynayan ABD aslında NAFTA'dan ekonomik bir kazanç elde etme beklentisi içinde değildi. ABD böyle bir ekonomik iş birliği örgütü oluşturmakla siyasi kazançlar elde edeceğini öngörmekteydi. (Arı, 2004: s. 10). ABD aslında ekonomik gelişmenin bölgedeki siyasal istikrarı da beraberinde getireceğine inanmakta ve NAFTA ile Meksika'da demokrasiyi kalıcı kılmayı amaçlamaktaydı. Bunun yanı sıra ABD, Meksika ile en büyük sorunu olan uyuşturucu sorununu çözmeyi ve Meksika'dan ülkeye olan göç akınına durdurabileceğini düşünmekteydi. (Balkır, 2010: s.444). ABD'den ziyade Kanada ve Meksika NAFTA'dan önemli ölçüde ekonomik faydalar elde etmişlerdir. NAFTA'nın kurulduğu yıllarda ABD'nin en büyük ticaret partneri Meksika idi ve NAFTA sonrasında bu iki ülke arasındaki ticaret zirve yapmıştır. (Arı, 2004: s. 10).

NAFTA en başından itibaren cesur, yenilikçi, riskli ve eleştirilen bir anlaşma olmuştur. Aynı zamanda NAFTA yüzlerce serbest ticaret anlaşması için bir şablon haline gelmiştir (Boskin, 2014: s. xi). Küreselleşmenin derinlik kazanmasıyla, NAFTA daha sonraki iki ve çok taraflı serbest ticaret anlaşmaları için kapsamlı bölgesel

öneriler içeren Asya'da ve ABD ve AB arasındaki ticarete ve yatırım ortaklıklarında bir ekonomik ortaklık modeli olarak kullanılmıştır. (Ozarow, 2016: s. 765). NAFTA oluşturulurken tarifelerin kademeli olarak tamamen ve tarife dışı ticari sınırlamaların ise büyük ölçüde kaldırılması hedeflenmişti. (Üzümcü, Dikkaya, 2007: s.44). Anlaşmanın uygulanmasından kaynaklanan önemli sosyal ve çevresel sorunların varlığına rağmen, kendi amaçları açısından değerlendirildiğinde NAFTA ile hedeflenen yere varılmıştır. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden 10 yıl sonra NAFTA, Kuzey Amerika'da ticaretin serbestleştirilmesinin ve yatırım sürecinin kolaylaştırılmasının önemini göstermiştir. Bu 10 yıl içinde üye ülkeler arasında yapılan ticarete gümrük vergilerinin düşürülmesi ve birçok gümrük vergisinin kaldırılması sağlanmıştır. İlk birkaç yıl içerisinde tarife ve tarifeye dahil olmayan ticari sınırlamaların %65'i kaldırılmıştır. Ancak tarım, enerji ve otomobil üretimi gibi bazı hassas ekonomi alanları NAFTA anlaşmasına dahil edilmemiş olsa da 2009 yılından beri bu alanlardaki birçok ticari kısıtlama da kaldırılmıştır. Üye ülkeler arasındaki ticaret 1993 ve 2013 yılları arasında 341 milyar dolardan 1,1 trilyon dolara çıkarak üçe katlanmış ve doğrudan yabancı yatırımlar aynı dönemde üç ülke toplamında 5 kat, Meksika'da ise 10 kat artmıştır. (Ozarow, 2016: s. 763). Uluslararası ekonomik entegrasyon modelleri içerisinde özgün bir yeri olan NAFTA, anlaşmaya taraf olan ülkelerin ekonomik olarak gelişmelerini sağlamıştır. Anlaşmanın ticari engellerin tamamen kaldırılmasına kadar geçen dönemde ABD ve Kanada ekonomileri %53 büyürken Meksika ekonomisi %51 gibi bir büyüme kaydetmiştir. NAFTA modern dünyanın en büyük ekonomik entegrasyon alanlarından biri haline gelmiştir. (Özen vd 2013: s.151). Bunlara ek olarak NAFTA, GATT mekanizmalarının gelişmiş bir versiyonunu sunmaktadır. (Castillo ve Canovas, 1995: s. 9).

NAFTA gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan ilk serbest ticaret anlaşması olmakla beraber dünyanın en büyük ticaret bloklarından biri haline gelmiştir. İdeolojik olarak NAFTA neoliberalizmin ilkeleri tarafından motive edilmiştir. (Ozarow, 2016: s. 763) Anlaşmanın gümrük tarifelerini düşürmesi ABD ve Kanada şirketlerinin daha fazla kar elde etmek amacıyla üretim ve yatırımlarını Meksika'ya kaydırmalarına neden olmuştur. Bu gelişme sonucunda ABD ve Kanada 5 milyon imalat işini Meksika'ya kaptırmıştır. (Ozarow, 2016: s. 765)

NAFTA bölge ülkeleri arasındaki ticarete ve yatırımlarda büyük artışlara yol açarken işçi haklarının korunmasını ya da geliştirilmesini sağlayacak bir yapıya sahip olamamıştır. Bu amaçla kurulan bir ajans ise etkili olamamıştır. Meksikalı çalışanlar da NAFTA'dan olumsuz etkilenmişlerdir. Meksikalılara yabancı yatırımların eşi benzeri görülmemiş gelişmeyi getireceği sözünün verilmesine rağmen Meksika'da kişi başına düşen milli gelir 1995'te düşmüş ve ancak 2000'lerde tekrar yükselmeye başlamıştır. Meksika NAFTA sayesinde ülkeye doğrudan yatırım çekmeyi başarmış ve büyük bir ekonomik gelişme kaydetmiş olsa da üretim sektöründe ücretlerde %13,5 gibi bir düşüş yaşanmıştır. (Lustig vd 1992: s. 16). Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre, Meksika'da ücretler 1995 ve 1999 yılları arasında ortalama yüzde 24 oranında düşmüş ve NAFTA öncesi seviyesine ancak 2006 yılında dönebilmiştir. Dahası Meksika başkanı Carlos Salinas'ın hükümeti 1991'de NAFTA öncesi üyelik için bir gereklilik olarak toplumsal toprak sahipliği sistemini kaldırdığı zaman, milyonlarca küçük çiftçi topraklarından ayrılarak Meksika'nın kent merkezlerine göç etmeye zorlanmıştır. Bu, NAFTA'nın yürürlüğe girdiği günlerde Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu tarafından Meksika devletine karşı Chiapas bölgesinde silahlı bir ayaklanmaya neden olmuştur. İthalat tarifelerinin ve yerel işletmelere verilen sübvansiyonların da kaldırılması, birçok küçük ve orta ölçekli firmanın iflasına yol açmıştır. Meksika'nın tarım sektörü de NAFTA'dan olumsuz etkilenmiştir. Meksika'nın NAFTA ile öngörüldüğü gibi mısır ithalatını kademeli olarak serbest bırakması beklenirken, bunu yapmayarak mısır ithalatı önündeki engelleri tamamen kaldırmıştır. Meksika'nın tarım kesimi ise bu durumdan etkilenmiş ve 1994'te bahsedilen kesimde %79 olan yoksulluk, 1998'de %82'e tırmanmıştır. (Ozarow, 2016: s. 765)

NAFTA'nın çevreyi koruyucu politikalar takip edeceği beklentileri de boşa çıkmıştır. Meksika'dan örnek vermek gerekirse, 1994-1998 yıllarındaki çevrenin korunması için ayrılan fonların %45 oranında azaldığı görülmektedir ki bu ülkedeki fabrikalar hava kirliliğini ikiye katlamıştır. (Arı, 2004: s. 8).

ABD'nin dış ticaret verilerine NAFTA'nın yürürlüğe girdiği yıl olan 1994 yılından itibaren bakıldığında, ABD'nin dış ticaret açığı artan bir çizgide ilerlemiştir. 1994 yılında ABD'nin dış ticaret açığı 150 milyar dolar olarak gerçekleşmişken 2016 yılına gelindiğinde 736 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu bilgiler ışığında ABD dış ticaret açığının NAFTA'dan olumsuz yönde etkilendiği söylenebilir. (http://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEO_WORLD/VEN/OEMDC/ADVEC/WEO_WORLD/VEN?year=2003, 2017). ABD'nin Meksika'yla olan ticaretindeki açık dramatik bir şekilde artmıştır. Öyle ki, NAFTA ile birlikte 1994'te ABD dış ticareti Meksika ile ticaretinde 4 milyar dolar fazla verirken 2012 yılında 54 milyar dolar açık vermiştir. Aynı periyotta Kurumsal kar marjlarının çoğu endüstri alanında yükselmesine rağmen NAFTA istihdam, ücretler ve pazarlık gücü üzerinde

her üç ülkede de işçiler arasındaki sınırsız rekabeti teşvik ederek olumsuz etki yaratmıştır. (Ozarow, 2016: s. 765).

NAFTA içerisinde yer alan ülkelerin dış ticaret verilerine bakıldığında, NAFTA'nın 14,3 trilyon dolar GSYİH ile dünya GSYİH'nin 1/3'lük kısmını elinde bulundurduğu ve 4,5 trilyon dolarlık dış ticaret hacmiyle NAFTA satın alma gücü açısından dünyanın Avrupa Birliği'nden sonra ikinci uluslararası örgüt olduğu görülmektedir. (Boskin, 2014: s. xiii) Kuzey Amerika kıtasında yaratılan ticaret alanı kısa zamanda üye ülkelerde ve bu bölgede etkisini göstermiştir. NAFTA, Birleşik Devletler, Kanada ve Meksika arasındaki ticaret hacmini %84 artırmıştır ki bu rakam diğer büyük ticaret anlaşmalarından daha büyüktür. (Boskin, 2014: s. 19). Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar da ivme kazanmıştır. Yatırımlar ucuz girdiler nedeniyle özellikle ABD'den Meksika'ya doğru olmuş ve bu durum ABD'de istihdamı olumsuz etkilerken Meksika'da yeni bir istihdam alanı yaratmıştır. Anlaşma ile ABD'de bulunan pek çok üretim tesisi ucuz iş gücü nedeniyle Meksika'ya taşınmıştır. (Ateş, 2012: s.314). Fakat tarım alanında makineleşen ABD ile rekabet edemeyen Meksikalı çiftçiler bu durumdan olumsuz etkilenmiş ve eylemler yapmışlardır. (<http://money.cnn.com/2017/02/09/news/economy/nafta-farming-mexico-us-corn-jobs/index.html>, 2017).

Kanada açısından bakıldığında, Kanada'da NAFTA'ya en çok karşı çıkan bölge Ontario bölgesi olmuştur. Bunun sebebi ise bu bölgenin üretim ağırlıklı olup, ABD'den Kanada'ya gelen gümrüksüz malların en çok bu bölgeyi etkilemesidir. Bunun haricinde Kanada'daki liman kentleri de ABD dolayısıyla balıkçılık konusunda endişe duymaktaydı.

Meksika, NAFTA sonrasında ABD'nin Kanada'dan sonra ikinci en büyük ticaret ortağı haline gelmiştir. NAFTA öncesinde Meksika ihracatının büyük bir bölümünü petrol ürünleri oluşturmaktayken, NAFTA sonrası Meksika ihraç ettiği ürünlerin yelpazesini hayli genişletmiştir. Ayrıca Meksika NAFTA ile büyük bir çoğunluğu ABD ve Kanada'dan olmak üzere birçok yabancı sermaye çekmiştir. Meksika bu yabancı yatırımlarla sermaye ve teknoloji ihtiyacını büyük oranda karşılamıştır. (Balkır, 2010: s.453).

2016 yılının Kasım ayında ABD'de yapılan seçimle Başkan seçilen Donald Trump ABD'nin NAFTA'dan zarar gördüğünü ifade etmiş ve ilk icraatlarından biri olarak NAFTA'nın yeniden müzakere edileceğini söylemiştir. Diğer seçim vaatleri gibi bu konuda da eyleme hemen geçememiştir. Başkan Trump'ın bu konudaki girişimleri ile NAFTA 2017 yılında yeniden müzakere edilmeye başlanmıştır. NAFTA'nın geleceği konusundaki görüşmeler devam ederken, geçtiğimiz günlerde ABD NAFTA müzakerelerinden elde etmeyi planladığı hedefleri içeren bir liste açıklamıştır. Bu belgede anlaşmayı her ülkenin yararına olacak bir şekilde 21. yüzyılın en iyi standartlarına kavuşturmak ve taraf ülkeler arasında dengeyi sağlamak amacının güdüldüğü açıklanmıştır. Kanada ve Meksika, NAFTA'yı revize amacı taşıyan bu görüşmelerde çok az değişikliğin gerçekleşeceği yönünde beklenti içindedirler. (<http://www.cbc.ca/news/politics/trump-nafta-renegotiation-explainer-1.3945006>, 2017). Fakat ABD'nin yeni başkanının seçim vaatleri nedeniyle anlaşmada bazı değişiklikler yapılması gerektiğini gördükleri içinde uzlaşmacı bir tutum takınarak görüşmelere başlamışlardır. Trump seçim öncesinde ABD'de gerçekleştireceğini vaat ettiği pek çok sözünü bir seneyi bulan başkanlığı döneminde ya hiç yerine getirememiş ya da kamuoyuna bir şeyler yaptığı mesajını vermeye yönelik küçük adımlar atabilmiştir. Dolayısıyla seçimler öncesinde ya NAFTA'da ABD lehine büyük değişiklikler yapacağını ya da feshedeceği sözünü veren Trump'ın bu yönde bir adım atamayacağını öngörülmektedir. Anlaşma metninde yapılacak küçük revizyonların Amerikan kamuoyuna zafer olarak sunulacağı ve NAFTA'nın varlığını devam ettireceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Appleton, B. (1994). Navigating NAFTA, Carswell Thomson Professional Publishing, Toronto.
- Arı, M. Türker (2004). "Onuncu Yılında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)", Ankara.
- Ateş, D. (2012). Uluslararası Örgütler, Dora yayıncılık, Bursa.
- Balkır, C. (2010). Uluslararası Ekonomik Bütünleşme Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Bayraktutan, Y. (2013). Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri Bölgeselleşme ve Küreselleşme, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Boskin, M. J. (2014). NAFTA at 20 The North American Free Trade Agreement's Achievements and Challenges, Hoover Institution Press, Stanford, California.

- Castillo, G. & Canovas, G. V. (1995). The politics of Free Trade In North America, Gilmore Reproductions, Ottawa.
- Darlington, Shasta ve Patrick Gillespie, Mexican Farmer's Daughter: NAFTA Destroyed Us. Eriřim: 14.10.2017 CNN Money. <http://money.cnn.com/2017/02/09/news/economy/nafta-farming-mexico-us-corn-jobs/index.html>
- Fidan, E. (1996). "NAFTA: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 29 (2):99-108.
- Kaygusuz, Ö. (2013). "Bölgesel Ekonomik Bütünleřmeler" (Çınar Özen ve Özgür Tonus), Uluslararası Örgütler, ss. 144-170, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskiřehir.
- Lustig N.; Bosworth, B. P. & Robert, Z. L. (1992). North American Free Trade Assessing the Impact, The Brooking Institution, Washington, D.C.
- Mayer, F. W. (1998). Interpreting NAFTA, Columbia University Press, New York.
- Ozarow, D. (2016). "North American Free Trade Agreement." (Edward J. Blum), America In The World 1776 To The Present, ss. 763-765, Middlesex University, London.
- Randall, S. J.; Konrad, H. & Silverman, Sheldon. (1992). North America Without Borders? Integrating Canada, the United States, and Mexico, University of Calgary Press, Calgary, Alberta, Canada.
- Salazar, J. M. & Robert, X. M. (2001). Toward Free Trade In the Americas, Brookings Institution Press, Washington, D.C.
- Schechter, M. G. <http://www.pollutionissues.com/Li-Na/NAFTA-North-American-Free-Trade-Agreement.html>
- Sönmezoğlu, F. (2011). Uluslararası İlişkilere Giriş, Der Yayınları, İstanbul.
- (1992). "Free Trade Law Reports Special Report No. 35, Extra Edition, CCH Canadian Limited (Tax and Business Law Publishers), s.1.
- North American Free Trade Agreement (Structure and Status of Implementing Organizations), (October 1994), U.S. General Accounting Office, Washington, D.C.
- North American Free Trade Agreement Official Summary, (1992), CCH Canadian Limited, Canada
- CBC, Canadian Broadcasting News, <http://www.cbc.ca/news/politics/trump-nafta-renegotiation-explainer-1.3945006/>
- GC, Global Affairs Canada, http://www.international.gc.ca/economist-economiste/analysis-analyse/research-recherche/10_pre.aspx?lang=eng/
- IMF, International Monetary Fund http://www.imf.org/external/datamapper/BCA_NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD/VEN/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD/VEN?year=2003/
- United States Census Bureau, Foreign Trade, <https://www.census.gov/foreign-trade/index.html/>